

903(477.87):2

Прохненко Ігор, Мойжес Володимир,

Жиленко Марія (Ужгород)

Біблійні сюжети на кахлях Королівського замку

Одним з найпотужніших замків у північно-східній оборонній лінії Угорського королівства з початку XIV до третьої чверті XVII ст. був Нялаб, про що свідчать письмові джерела й археологічні матеріали. Руїни фортеці знаходяться на окраїні селища Королево Виноградівського району Закарпатської області. Висота замкової гори – 52 м. З її вершини відмінно простежується долина р. Тиси, яка тече в 300 м від підніжжя. Центральна частина замку, площею 52 x 47 м, у плані трапецієподібної форми, розміщена в північно-західній частині вершини гори. В 30 м від основної будівлі проходила додаткова захисна лінія зі спорудою прямокутної форми. На південно-східній окраїні урочища, на віддалі від основного архітектурного комплексу, зведений бастіон клиноподібної форми, розміром 10,15 x 9,65 м¹.

Пам'ятка вивчалася археологічною експедицією Ужгородського національного університету в 2007, 2011 та 2012 рр. В шурфах і розкопах, закладених в різних частинах замку, потужність культурного шару сягала від 1,5 до 5 м. Особливе зацікавлення викликає піч, виявлена у польовому сезоні

¹ Прохненко И.А., Гомоляк Е.М., Мойжес В.В. Результаты исследования Виноградовского и Королёвского замков в 2007 году // Carpatica - Карпатика. - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.219-255.

2012 р. в розкопі I². Це унікальний гібридний варіант кахляних печей Центральної Європи і печей з арочними зводами типу *hurocausis* Північної Європи, призначених для обігріву значних за площею приміщень.

Коротко розглянемо стратиграфічну ситуацію розкопу I. Його площа 4 х 4 м. Закладений він біля південно-східної стіни основної замкової споруди, північно-східним профілем примикав до шурфу 4. З трьох інших боків розкоп обмежували кам'яні стіни.

Потужність культурного шару на дослідженій ділянці – 4,2 м. Стратиграфічні спостереження дозволили виділити три горизонти.

Горизонт I (0 – 1,2 м) складався, в основному, з масивних уламків стін, завалів великого андезитового каміння, штукатурки та цегли. Колекція посуду горизонту незначна. Вона представлена дрібними фрагментами кружальних горщиків і кубків XVI–XVII ст. З індивідуальних знахідок відзначимо залізний наконечник арбалетної стріли й угорську монету XVI ст.

Горизонт II (1,2 – 3,6 м) чітко відділений від попереднього завалом арки, корінні фрагменти якої збереглися в стінах з двох боків розкопу. Заповнення горизонту складав шар сірої глини зі значним вмістом дрібного будівельного сміття. Кераміка аналогічна посуду верхнього горизонту. З індивідуальних знахідок вартий уваги залізний наконечник арбалетної стріли.

Горизонт III (3,6 – 4,2 м) представлений заповненням овальної в плані камери топки печи. Шар сажі та вугілля був насичений кахляними плитками XVI ст., розвалами посудин кінця XVI – початку XVII ст., а також значною кількістю тваринних та пташиних кісток. Аналіз виявлених матеріалів дозволяє говорити про побудову печі в першій половині XVI ст. і використання її до деструкції на рубежі XVI і XVII ст.

Серед виявлених різноманітних кахляних плиток окрему групу складають екземпляри з зображенням старозаповітних сюжетів.³

Перший тип – це коробчасті кахлі, вкриті глазур'ю коричневого, гірчичного або зеленого кольору, на яких зображений король, що сидить на тороні під аркою, а в лівій руці тримає скіпетр. Кахлі виготовлені з ретельно відмученого глиняного тіста й наскрізно обпалені. В румпах простежені по два колоподібні отвори, які слугували для попередження деформації при висушуванні виробу. Зовнішня поверхня екземплярів підквадратної форми, розмірами 23,0 х 23,2 см. Висота румпи 5,8 см (рис.1). Надписи на подібних

² Prohnenko I., Mojzsesz V., Zsilenko M. A királyháza vár csempekályhája // A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve. - Nyíregyháza, 2012. - LIV. - Old.241-285.

³ Prohnenko I., Mojzsesz V., Zsilenko M. Op. cit. - Old.241-285.

кахляних плитках регіону дозволяють ототожнити зображення не з конкретним королем Угорського королівства, а з біблійними царями⁴.

Наприкінці XIX ст. в м. Кошиці було виявлено цілий ряд тематичних кахлів другої чверті XVI ст. із зображенням персонажів Старого Заповіту. Центром розповсюдження серії було м. Нюрнберг, де вдалося виявити і графічні прототипи сюжетів. Подібний декор користувався великим попитом і на північно-східних окраїнах Угорського королівства, про що свідчать зображення Їфтах (Шаріський град), Авраама (Фюзер) та Соломона (Шаріш, Фюзер)⁵. За технікою виконання та стилістикою (герой зображений у сидячому положенні під ренесансною аркою) сюжет з замку Нялаб органічно вписується в дану серію і може бути ототожненим з царем Давидом або Соломоном.

Давид – другий цар Ізраїлю, був молодшим з восьми синів Іессея (Ішая) з Віфлеєму. Царював 40 років (біля 1005 – 965 рр. до н.е.): сім років і шість місяців був царем Іудеї (зі столицею в Хевроні), потім 33 роки - царем об'єднаного царства Ізраїлю та Іудеї (зі столицею в Єрусалимі).

У дитинстві він випасав овець свого батька і, захищаючи їх, перемігав хижих звірів, зокрема лева та ведмедя. Одного разу Давид прийшов до ізраїльського війська провідати своїх братів і прийняв виклик велетня-філістимлянина Голіафа. Після того, як хлопець його перемаг, його взяли до царського двору: “И взял его Саул в тот день, и не позволил ему возвратится в дом отца его”⁶.

Давид завоював дружбу царського сина Іонафана, а його успіхи в боротьбі з ворогами затьмарили славу самого Саула. Це викликало заздрість та ревності з боку царя, який двічі намагався вбити Давида. Коли йому це не вдалося, Саул став діяти більш обережно. Використовуючи почуття своєї доньки Мелхоли до юного вождя, він змусив його ризикувати життям.

Після відвертих ворожих проявів царя Давид змушений був тікати в Раму, а пізніше до царя філістимлян у Геф, де його хотіли схопити. Для порятунку йому прийшлося вдатися до божевільних.

Згодом він шукав притулок у Адоламській печері, де зібрав навколо себе родичів і багато невдоволених. Давид зі своїми прихильниками (600 чоловік) перейшов до своїх нещодавніх ворогів філістимлян. Цар Анхус передав Давиду прикордонне місто Секелаг (в пустелі Негев), яке той перетворив на лігво розбійників, що грабували місцеве населення, відправляючи частину здобичі Анхусу. Тим часом філістимляни завдали нищівної поразки ізраїлітянам в битві при Гелвуї, а Давид, скориставшись тимчасовим безвладдям, на чолі озброєного загону прибув до Хеврону. Тут коліно Іуди на зібранні оголосило його царем іудейським: “И пришли мужи

⁴ Slivka M., Vallašek A. Hradky a hradky na východnom Slovensku. - Košice, 1991.

⁵ Feld István. Gótikus és reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról // Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Gyula, 2002. – old. 37-38

⁶ Библия. Первая книга царств, 18, 2.

Иудины, и помазали там Давида на царство над домом Иудиным”⁷ Це означало фактичне відокремлення Іудеї від Ізраїлю, царем якого був проголошений син Саула. Міжусобна боротьба продовжувалася два роки і завершилася перемогою Давида, якого старійшини Ізраїля в Хевроні обрали царем над всією країною.

Давид розпочав війну з ієвусеями, в результаті якої він захопив Іерусалим і переніс туди столицю своєї держави. Об’єднавши Ізраїль, він завоював Моав, потім розпочав переможну війну проти арамеїв, напівкочові царства яких були розташовані на території Сирії. На півдні він приєднав Ідумею.

Царство Давида займало землі від Еціон-Гаверу на Акабському заливі на півдні до кордону Емафу на півночі і за винятком вузьких прибережних смуг, заселених філістимлянами та фінікійцями, весь простір між морем і Аравійською пустелею.

Під час війни з амонітянами Давид побачив вродливу жінку і дізнавшись, що це Вірсавія – жінка одного з його воїнів, все ж наказав привести її до царського дому. Пізніше він одружився з Вірсавією і в них народився Соломон, якому була згодом передана влада. Помер Давид у віці 70 років і був похований на горі Сіон.

Соломон - третій правитель об’єднаного Ізраїльського царства в 965 - 928 рр. до н.е., у період його найвищого розквіту. Основою економіки Соломона був торгівельний шлях з Єгипту на Дамаск, який проходив через його володіння. Правитель підтримував дружні стосунки з фінікійським царем Хірамом, який часто фінансував його великі будівельні проекти. Вважається, що Соломон поклав край ворожнечі з єгиптянами, взявши собі за дружину доньку фараона. Взагалі ж, згідно Біблії, він мав сімсот жінок і триста наложниць. Все його царювання пройшло відносно спокійно. Помер він 62-річному віці: “И почил Соломон с отцами своими, и погребен был в городе Давида...”⁸. Величезні затрати на будівництво храму та палацу спустошили державну скарбницю, а відразу після його смерті спалахнуло повстання, в результаті якого єдина держава розпалася на два царства (Ізраїльське та Іудейське).

Другий тип плитки з Королівського замку представлений фрагментами коробчастого кахелю, вкритого глазур’ю з зображенням біблійного сюжету з Самсоном, який розриває пащу леву. Виготовлені кахлі з ретельно відмученого глиняного тіста, обпалені наскрізно. Колір світло-коричневий (рис.2).

Загалом з території середньовічного Угорського королівства відомі дев’ятнадцять знахідок кахлів зі сценою боротьби Самсона з левом (Буда, Нітра, Банська Штяуніца та ін.), що свідчить про надзвичайну популярність

⁷ Библия. Вторая книга царств, 2, 4.

⁸ Третья книга царств, 11, 43.

сюжету⁹. Іконографія всіх зображень дуже схожа, герой, притримуючи лева коліном, розриває його. Самсон на кахлях представлений, як середньовічний лицар, з типовими угорськими рисами обличчя та характерними вусами. Подібні плитки зустрічаються і у віденському соборі Св. Стефана (щоправда, тут Самсон носить ще й тюрбан), датовані першою половиною XVI ст., які вказують на тісний зв'язок Австрії та Угорщини за часів Гуняді.

Життя Самсона описане в Книзі Суддів (гл.13-16). Походив він із коліна Дана, яке страждало від захоплення Ізраїля філістимлянами. Самсон намагався помститися їм і чинив багато вбивств.

Будучи присвяченим Богу в якості назарей, він носив довге волосся, яке було джерелом його сили. Згідно Біблії ангел сказав його матері: “Ибо вот, ты зачнёшь и родишь сына, и бритва не коснётся головы его, потому что от самого чрева младенец сей будет назорей Божий, и он начнёт спасение Израиля от руки филистимлян”¹⁰.

Хлопчик з дитинства мав надзвичайну силу. Коли він виріс, незважаючи на вмовляння батьків, одружився на філістимлянці. Одного разу він пішов у місто, де жила його жінка. “И пошёл Самсон с отцом своим и с матерью своею в Фимнафу, и когда подходили к виноградникам Фимнафским, вот, молодой лев, рыкая, идёт на встречу ему. И сошёл на него Дух Господень, и он растерзал льва как козлёнка; а в руке у него ничего не было.... Спустя несколько дней, опять пошёл он..., и зашёл посмотреть труп льва, и вот, рой пчёл в трупе львином и мёд. Он взял его в руки свои, и пошёл, и ел дорогою; и когда пришёл к отцу своему и матери своей, дал и им, и они ели; но не сказал им, что из львиного трупа взял мёд сей”¹¹.

Під час весілля Самсон загадав гостям загадку. Ставка була 30 сорочок і 30 пар верхнього одягу. Гості не змогли відгадати її і погрозами змусили дружину Самсона дізнатися правильну відповідь. Вночі, в ліжку, вона дізналася від чоловіка відповідь на загадку і повідомила її своїм одноплемінникам. Самсон змушений був заплатити програв. Для цього він пішов в Ашкелон, вбив 30 філістимлян, зняв їх одяг і розрахувався. На сьомий день весілля тесть потайки віддав його жінку молодому хлопцю, після чого Самсон почав мстити всьому філістимлянському народу. Одного разу “...пошёл Самсон, и поймал триста лисиц, и взял факелы, и связал хвост с хвостом, и привязал по факелу между двумя хвостами; И зажгёт факелы, и пустил их на жатву Филистимскую, и выжег и копны и нежатый хлеб, и виноградные сады и масличные”¹². Після цього сам він сховався в горах. Філістимляни, дізнавшись про причину помсти, пішли до тестя Самсона і спалили його разом з донькою. Вони вирішили цим пом'якшити гнів Самсона, але він “...сказал им: хотя вы сделали это, но я отомщу вам самим,

⁹ Gruia A.M. Winged Samson and popular iconography in sixteenth-century Transylvania// Acta Musei Napocensis. – Cluj-Napoca, 2010. – 47/II. – p. 203

¹⁰ Библия. Книга судей, 13, 5.

¹¹ Книга судей, 14, 5-9.

¹² Книга судей, 15, 4-5.

и тогда только успокоюсь. И перебил он им голени и бёдра, и пошёл и засел в ущелине скалы Етама”¹³. Філістимляни напали на володіння сусіднього коліна Іудиного і вимагали видати їм Самсона.

Три тисячі чоловік прийшли до нього в гори. Вони почали благати Самсона здатися і він погодився, щоб йому зв’язали руки міцними мотузками і вивели з ущелини, де він переховувався. Але коли підійшли філістимляни, щоб забрати Самсона, він напружив свої м’язи і розірвав мотузки. “Нашёл он свежую ослиную челюсть, и, протянув руку свою, взял её, и убил ею тысячу человек”¹⁴.

Згодом Самсон піддався пристрасті до філістимлянки Даліди, якій вдалося довідатись таємниці його сили “И он открыл ей всё сердце своё, и сказал ей: бритва не касалась головы моей; ибо я назарей Божий от чрева матери моей. Если же остричь меня, то отступит от меня сила моя; я сделаюсь слаб, и буду, как прочие люди ... И усыпила его Далида на коленях своих, и призвала человека, и велела ему остричь семь кос головы его. И начал он ослабевать, и отступила от него сила его”¹⁵. Після втрати сили Самсон був захоплений філістимлянами.

У полоні Самсон приходить до справжнього покаяння, а тим часом з відрослим волоссям повертається і його сила. “И сдвинул Самсон с места два средних столба, на которых утверждён был дом, упёршись в них, в один правой рукою своею, а в другой левою. И сказал Самсон: умри, душа моя, с Филистимлянами! И упёрся всею силою, и обрушился дом на владельцев и на весь народ, бывший в нём. И было умерших, которых умертвил Самсон при смерти своей, более, нежели сколько умертвил он в жизни своей”¹⁶.

Біблійне оповідання про Самсона – одна з улюблених тем у мистецтві та літературі епохи Ренесансу. Особливою популярністю користувалася цей сюжет в Трансільванії XVI ст., звідки походять одинадцять типів кахлів з дев’ятнадцяти відомих на території історичної Угорщини, зокрема унікальні зображення Самсона з крилами.

Відомо, що біблійне оповідання на пропонує деталей одягу Самсона, тому середньовічні майстри “одягали” свого героя згідно сучасній їм моді. У більшості випадків Самсон зображений в обладунках з чіткими деталями, з непокритою головою та довгим волоссям, що вільно розвивається. На думку А.М. Груї під час копіювання кахлів гончарі, не знайомі з біблійним сюжетом, допустили помилку та прийняли довге волосся героя за крила на зразок янгола. У будь-якому разі, під час копіювання спостерігалось спрощення малюнку та втрата оригінальних деталей. Це ще більш ймовірно у випадку з глазурованими кахлями, коли емаль, що не застигла, заповнювала щілини, змінюючи тим самим малюнок¹⁷.

¹³ Там само, 15, 7-8.

¹⁴ Там само, 15, 16.

¹⁵ Там само, 16, 17-19.

¹⁶ Там само, 16, 29-30

¹⁷ Gruia. – 206-209.

На завершення, слід згадати про релігійний статус проблематики. Зображенням саме старозаповітних сюжетів у першій половині XVI ст., віддавалася перевага під впливом реформації. Іноді набори кахлів з того чи іншого замку опосередковано вказують на релігійні переконання власників. В той же час слід зазначити, що більшість майстрів, незалежно від поглядів, працювали на замовлення, покупці обирали вироби, які задовольняли їх естетичні смаки, а мотиви з Старого Заповіту ширилися між різними народами та різними конфесіями.

Резюме

Прохненко Ігор, Мойжес Володимир, Жиленко Марія (Ужгород, Україна)

Біблійні сюжети на кахлі Королівського замку

Ключові слова: Королівський замок, кахель, Давид, Соломон, Самсон. У польовому сезоні 2012 року археологічною експедицією Ужгородського національного університету на Королівському замку Нялаб була виявлена кахельна піч. Це унікальний гібридний варіант кахельних печей Центральної Європи і печей з арочними склепіннями типу *huroscausis* Північної Європи, призначених для обігріву приміщень зі значною площею. Серед знайдених різноманітних кахельних плиток окрему групу складають екземпляри з зображеннями біблійних сюжетів (царя Давида або Соломона на троні і Самсона, що роздирає пащу леву).

Резюме

Прохненко Игорь, Мойжес Владимир, Жиленко Мария (Ужгород, Украина)

Библейские сюжеты на кафеле Королевского замка

Ключевые слова: Королевский замок, кафель, Давид, Соломон, Самсон.

В полевом сезоне 2012 года археологической экспедицией Ужгородского национального университета на Королевском замке Нялаб обнаружена кафельная печь. Это уникальный гибридный вариант кафельных печей Центральной Европы и печей с арочными сводами типа *huroscausis* Северной Европы, предназначенных для обогрева помещений со значительной площадью. Среди найденных разнообразных кафельных плиток отдельную группу составляют экземпляры с изображениями библейских сюжетов (царя Давида или Соломона на троне и Самсона, раздирающего пасть льву).

Summary

Prohnenko I., Moizhes V., Zhylenko M. The Bible Motives on the Tiles of Korolevo Castle

Key words: Korolevo castle, tile, David, Solomon, Samson.

Being on a field research in 2012 the archeological expedition of Uzhhorod National University discovers a tiled household furnace in Nyalab castle of Korolevo. This unique hybrid of the tiled furnaces of Central Europe and catenary arch furnaces of hypocaust type of Northern Europe has been designed to provide the heat in large rooms. The specimens depicting the Bible motives (King David or Solomon on throne and Samson wrestling the lion) represent the separate group among discovered tiles.

Ілюстрації

Рис.1. Королівський замок Нялаб. Кахля з зображенням Давида або Соломона.

Рис.2. Королівський замок Нялаб. Кахля з зображенням Самсона з левом.